

Neka pitanja iz empirijske i filozofijske psihologije.

Dr. J. Lach.

Iz odgovora g. dra Zimmermanna, koji je izašao u 4 br. Bogoslovske Smotre od 1932. u vezi sa mojom kritikom njegove knjige »Duševni život«, razabirem, da su neka pitanja ostala premalo razjašnjena, pak sam slobodan, da to sada učinim, imajući kod toga pred očima čitav odgovor g. dra Zimmermanna.

Nijedan kritičar nema ništa protiv toga, da mu pisac odgovori na primjedbe, koje je iznio u pogledu njegove knjige. Držim stoga, da ne može niti piscu biti krivo, ako se kritičar osvrne na njegov odgovor braneći stanovište, koje je u kritici zauzeo.

Uvjeren sam dakle, da ne će ni g. dru Z-u biti krivo, ako se i ja osvrnem na njegov odgovor u obranu svoga stanovišta, kao i načina, na koji sam napisao ocjenu njegove knjige.

Osvrnuću se najprije na ono mjesto u odgovoru dra Z-a, gdje on izlaže, kojih se kriterija ima držati kritika njegove knjige, a onda ću biti slobodan, da se osvrnem na pojedine njegove odgovore.

G. dr. Z. piše: »Kritika moje knjige ima se držati ovoga kriterija: prikazati njezino mjesto u općoj izgradnji psihološke nauke, i napose u našoj književnosti. A nije ispravno, da se na knjigu gleda samo sa stajališta dvaju skolastičkih priručnika; da se prema njima docira — nota bene bez citiranja njihova teksta!« (str. 496. B. S. br. 4.).

Priznajem, da svaki pisac ima pravo, da označi stanovište, s kojega želi, da se njegova knjiga prosuduje. Ali držim, da svaki čitatelj imade također pravo, da knjigu prosuduje i sa drugog stanovišta, ako ima za to opravdanih razloga. Budući da ja u svojoj kritici nisam spominjao, koje mjesto pripada knjizi dra Z-a, u općoj izgradnji psihološke nauke, ne činim to ni sada, nego prepuštam tu stvar drugima. U našoj pak književnosti držim da sam dao njegovoj knjizi dostojno mjesto, kad sam napisao: »da je tim djelom g. dr. Z. dao našem narodu dosada jedinu i najbolju knjigu o ovom predmetu«.

Što se pak tiče primjedbe o dvjema skolastičkim priručnicima, dociranju i ne citiranju njihova teksta, odgovoriti mi je ovo. Ko pročita moje primjedbe, koje sam napisao u svojoj kritici, i ispo-

redi ih sa mjestima, na koja upućuje dr. Z. u Donatu i Gaetaniu, opaziće, da ja ne iznosim nikakvo lično mišljenje ni Donata ni Gaetania, nego ili općenito poznate činjenice, ili same skolastičke nazore i nauke, koje usvaja barem veći dio skolastičkih pisaca. I svaki onaj, koji pozna skolastičku filozofiju zna, da će ta skolastička mišljenja o tim pitanjima naći ne samo u Donatu i Gaetaniu, nego i kod velikih drugih skolastičkih pisaca. Drugim riječima, ne radi se ovdje o gledanju na knjigu g. dra Z-a sa stanovišta dvaju skolastičkih priručnika, već o gledanju na njegovu knjigu uopće, sa skolastičkog stanovišta.

A sad evo razloga zašto sam ja mjestimice stavljao primjedbe, koje sadržavaju skolastičko mišljenje.

Sva naša filozofska literatura, koliko je pišu svjetovnjaci, ili je naprosto neskolastička, ili je pače i antiskolastička. Iz tih knjiga ne može dakle naša inteligencija nikako da sazna, što zapravo uči skolastička filozofija. Kad je tome tako, onda je razumljivo, da me zanimalo, koliko je došlo do izražaja čisto skolastičko stanovište u knjizi, koju je napisao skolastički orientirani filozof.

Držim naime, da je prva dužnost naših skolastičkih filozofa, da pišu knjige, iz kojih će naša inteligencija upoznati pravu i čistu skolastičku filozofiju. Jer, ako sami naši skolastički filozofi pišu svoja djela tako, da samo tu i tamo dolazi nešto jasnije do izražaja skolastička filozofija, a u cjelosti ipak čitatelj ne sazna čistu skolastičku nauku, onda ne znam kako, kada, i od koga će naša inteligencija saznati za skolastičku filozofiju. Potreba dakle, da naši skolastički filozofi svojim djelima upoznaju našu inteligenciju sa skolastičkom filozofijom, ponukala me, da sam u knjizi dra Z-a, koji je skolastik, gledao i tražio, u kolikoj je mjeri, i na koji je način došlo u njoj do izražaja njegovo skolastičko naziranje.

Tu je eto izvor onih mojih primjedaba, koje sadržavaju opće poznatu skolastičku nauku i mišljenja.

Što pak g. dr. Z. kaže, da nisam citirao tekst, iz D. i G. držim da to nisam ni trebao, jer za potkrijepu svojih primjedaba nisam iznosio nikakva lična mišljenja samoga D. i G. niti sam se služio njihovim vlastitim riječima.

Kako međutim postupa, imajući jamačno svoje izvjesne razloge, u toj stvari sam g. dr. Z., možemo razabrati na pr. iz njegovog djela »Uvod u filozofiju« iz 1922.

Ako isporedimo prvi i drugi dio ovoga njegova djela sa Külpeovim djelom »Einleitung in die Philosophie« vidjećemo, kako veliki dio onoga, što iznosi g. dr. Z. u ta dva dijela, iznosi također i Külpe u prije spomenutom djelu od str. 14—139. Da se vidi dokle ide mjestimično ova međusobna sličnost navešću primjera radi samo nekoliko mjesta iz »Uvoda« od g. dra Z-a, i isporediti ih sa navedenim Külpeovim djelom.

Na str. 14. piše dr. Z.: »Uz pamćenje se oslanja historija, uz fantaziju poezija, a na razumu se osniva filozofija. Prema predmetima razlikuje se opet filozofija u nauku o Bogu, prirodi i o čovjeku.«

Külpe pak o. c. str. 15.: »Während sich auf des Gedächtnis die Wissenschaft der Geschichte bezieht entspricht der Phantasie die Poesie und der Vernunft die Philosophie. Die besondere Einteilung der Philosophie erfolgt nach Gegenständen in eine Lehre von Gott, von der Natur und vom Menschen.«

Dr. Z. dalje piše na str. 38.: »Nauku o urođenim idejama odlično zabacuje John Locke (1632—1704.) On se može smatrati pravim začetnikom noetike kao posve samostalne filozofske discipline. An Essay concerning Human Understanding. (1690. njem. u Reclamovoj Univers. Bibl.) jest prvo djelo, koje sistematski istražuje postanak, sastavne dijelove, razne vrste i sigurnost spoznaje.«

Külpe pak str. 38. o. c.: »Als den eigentlichen Begründer einer Erkenntnistheorie als selbständiger Disziplin darf man den englischen Philosophen John Locke ansehen dessen Hauptwerk, An Essay concerning Human Understanding (Versuch über den menschlichen Verstand) 1690 erschienen, (u bilješci se spominje njem. prevod u Recl. izdanju) die erste systematische Untersuchung über den Ursprung, die Bestandteile, das Wesen, die Arten und Gewissheitsgrade der Erkenntnis genannt werden muss.«

Na str. 38. opet piše dr. Z.: Protiv Locken (u spisu »Nouveaux essais sur l'entendement humain«, koji radi smrti Lockeove nije objelodanjen, i tek 1765. izdan iz Leibnizove ostavštine) zastupa Leibniz (1646—1716.) nauku o urođenim idejama, od kojih sastoje nužne (vječne) istine, u božijem razumu osnovane.

Külpe pak str. 40. o. c.: »In Deutschland hat Leibniz in einem besonderen Werk, Nouveaux essais sur l'entendement humain, das er wegen des inzwischen erfolgten Todes von Locke nicht herausgab, und das so erst 1765. aus dem Nachlass von Leibniz veröffentlicht wurde, eingehende Kritik an den Lockeschen Anschauungen geübt. Seine Ausführungen wenden sich zunächst gegen die Bekämpfung der Angeborenen Ideen der Locke das erste Buch seines Werkes gewidmet hatte.«

Dr. Z. piše na str. 27.: »Uz Aristotela nadovezuje i Chr. Wolff, koji (kao što čitavu filozofiju, tako i) logiku dijeli na teoretsku i praktičnu. Dok prva radi o pojmu, sudu i zaključku — potonja daje praktične napatke za disputiranje i naučni rad uopće.«

Külpe str. 55.: »Er (t. j. Chr. Wolff) teilt entsprechend seiner sonstigen Gewohnheit auch die Logik in eine theoretische und eine praktische Disziplin. Während jene die Lehre vom Begriff, Urteil und Schluss in aristotelischer Auffassung behandelt gibt diese methodisch-technische Vorschriften für die Erkenntnis, das Lesen und Schreiben von Büchern, das Disputiren, das Lehren u. dgl.«

Na str. 28. piše dr. Z.: »Novu epohu u logičkoj nauci stvorio je svakako John Stuart Mill († 1872.) svojim sistemom »deduktivne i induktivne logike«. (1843. A System of Logik, Ratiocinative and Inductive; njem. prevod od Gomperza, 2. izd. 1884.).

Külpe str. 57: »Einen epochenmachenden Anstoss zur Neugestaltung der Logik hat das »System der deduktiven und induktiven Logik« von John Stuart Mill († 1872) gegeben, das zuerst 1843. erschien.«¹ Bilješka glasi: »A System od Logik, Rationative and Inductive, 8. ed. 1872, deutsch von Gomperz, 2. Aufl. 1884.

Ne ću da dalje duljim. Već iz ovo nekoliko primjera jasno se vidi, kako postoji velika sličnost između pisanja g. dra Z-a i K. Pa ipak g. dr. Z. nigdje na tim mjestima ne citira Külpea, imajući za to, kako već prije spomenih, izvjesne razloge.

Toliko eto kao odgovor g. dru Z-u na njegove općenite primjedbe u vezi sa stanovištem i načinom pisanja moje kritike.

A sad neka mi bude dopušteno osvrnuti se na pojedine njegove odgovore.

Na str. 137. svoje knjige »Duševni život« govori g. dr. Z. o »nižem« i »višem« jastvu.

Ja sam rekao u svojoj kritici, da nije jasno, što se ima misliti pod »nižim« jastvom. Za bolje razumijevanje navešću ovdje iz djela g. dra Zimmermanna str. 137. odlomak, na koji se odnosi moja primjedba. »Niže« jastvo — da ga tako nazovemo — nije drugo nego nejasno znanje o samome sebi, kao izvoru životnih potreba, a »više« jastvo je izvor spoznajnog i voljnog djelovanja».

Na moju dakle primjedbu o tom odlomku odgovara g. dr. Z.: »Izreka pred ovom (str. 136.) jasno govori o vegetativno-senzitivnom životu i intelektualno-volitivnom životu; u kome se očituje dvostruki svijesni stepen jednoga jastva. Radi se dakle o razvojnoj liniji svijesnog života.« (B. S. br. 4. str. 495).

Rečenica, na koju u svom odgovoru upućuje g. dr. Z. glasi: »Kao što se čovjekov život od početne — vegetativne i osjetilne — sfere uzdiže do viših duševnih tvorevina — spoznajnih i voljnih — tako se u istom smjeru razvija i svijest o jastvu.« (»Duševni život« str. 136).

G. dr. Z. kaže dakle u svom odgovoru, u vezi s navedenom rečenicom, da se u vegetativno-senzitivnom životu, i u intelektualno-volitivnom životu, očituje dvostruki svijesni stepen jednoga jastva. Prema tome bi se pod »nižim« i »višim« jastvom imali razumjevati svijesni stepeni.

Primajući taj odgovor, još ipak ne vidim, zašto da se izraz »svijesni stepen« zamijeni riječju »jastvo« dodajući k tome »niže« ili »više«, već prema tome koji se stepen misli. Zato ostajem dakako i nadalje kod onoga, što sam već prije napomenuo, da mi se taj izraz čini manje zgodnim, jer nije jasno, što se zapravo pod time mora misliti.

Što se tiče prikaza »lokalizacije« moždanskih procesa, iznio sam u svojoj kritici, kako postoje u tom pitanju i druga mišljenja

osim onoga, što ga iznosi g. dr. Z. I što je najvažnije, da je to sve još samo relativno, ili bolje reći *problematično*.

Na ovo odgovara g. dr. Z., da je moja napomena u toj stvari tačno prenesena iz Donata, iako nije to citirano, a i Wundtov tekst, da je u Donatu ispod teksta. Nadalje kaže »da je lokalizacija tako u knjizi prikazana iz didaktičkih razloga, instruktivno, ali je dakako sve to još danas problematično« (str. 495. B. S. 4 br.).

Na primjedbu o Donatu neću se napose osvrutati iz razloga, koje sam već u početku iznesao. A na drugo slobodan sam ovo primjetiti.

G. dr. Z. kaže, da je »lokalizacija« u knjizi tako prikazana iz didaktičkih razloga, instruktivno.

To ja nisam poricao. No svojom primjedbom htio sam upozoriti, kako g. dr. Z. ni jednom riječi nije spomenuo, kako osim onoga mišljenja, što ga on iznosi o lokalizaciji, postoje i druga mišljenja, a to bi baš i te kako bilo instruktivno, i korisno za ispravnu orijentaciju u tom pitanju. I na ovo, što je u mojoj primjedbi najvažnije, g. dr. Z. se ne osvrće, nego citira stranice iz Donata.

Da se vidi, da moja primjedba ima oslonu i u stvari, i u samom prikazu dra Z-a, navešću u prvom redu jednog autora, kojega, kako sam se uvjerio, ne spominje Donat, a to je K. Brodmann. U djelu »Vergleichende Lokalisationslehre der Grosshirnrinde« 1925. na str. 295. veli on: ... das man, seitdem die Theorie der lokalisierten Funktion sich im Prinzip durchgerungen hat, hauptsächlich zwei Gruppen von Forschern unterscheiden muss: die »strengen Lokalisten« und die »Halblokalisten«. Lokalizacija, kako je prikazuje dr. Z. je t. zv. stroga lokalizacija ili apsolutna (Isp. Brodmann o. c. str. 297. 300. 305). Protivno ovoj teoriji zastupa F. Goltz polulokalizaciju. On veli: »Die Annahme umschriebener, gesonderten Funktionen dienender Zentren innerhalb der Grosshirnrinde ist unhaltbar. Es gibt also keinen Abschnitt der Grosshirnrinde der ausschliesslich dem Sehen, keine, der ausschliesslich dem Hören, Riechen, Schmecken oder Fühlen gewidmet ist... (Cit. po Brodmannu str. 297.).

Ovo stanovište je eto daleko različito od onoga, što ga iznosi dr. Z. na str. 154. svoje knjige.

Između »strome lokalizacije« i »polulokalizacije« postoji velik broj raznih varianata: »... und man darf wohl sagen, es bestehen nahezu ebensoviele Varianten und Abstufungen der Lokalisationslehre, als es Vertreter derselben gibt.« (Brodmann o. c. 298.).

O svemu tome nije rekao dr. Z. ni riječi. A držim, da ne bi bilo ništa na štetu instruktivnosti njegova prikaza, da je to barem sa par riječi spomenuo.

No zato je g. dr. Z. napisao na str. 156. »da se zavisnost doživljaja od živčanog funkcioniranja da utvrditi ili odrediti upravo

na izvjesnim mjestima moždane kore. Tako je dosad već otkriveno, s kojim su dijelovima mozga spojeni osjetilni organi i pokretni organi (mišići) t. j. zna se, gdje se u mozgu svršavaju senzibilni putovi (vidni, slušni i t. d.) a gdje započinju motorni.«

Kao odgovor na ovo, neka mi bude dozvoljeno citirati nekoliko mjesta iz Brodmanna. »Vom Menschen insbesondere besitzen wir noch keine auch nur annähernd sichergestellte und unwidersprochen gebliebene Lokalisation für die Hauptsinnesgebiete« o. c. str. 312.

Bezüglich der Lokalisation der menschlichen Sehspähre gehen die Anschauungen sehr weit aus einander. Während die einen des Sehen ausschliesslich auf die Medianfläche lokalisieren und auf die »Calcarinarinde« im engsten Sinne beschränkt wissen wollen (Henschen), nehmen andere eine sehr viel grössere Ausdehnung der kortikalen Sehfläche an und rechnen fast die ganze Occipitalrinde, einschliesslich der Konvexität dazu (v. Monakow, Bernheimer, Förster) u. a.« str. 312 o. c.

Hinsichtlich der Lokalisation von Geschmack und Geruch ist man bis heute über Vermutungen nicht hinausgekommen. Jeder Versuch diese physiologischen Zentren einen cytoarchitektonischen Bezirke (Region oder Area) zuzuordnen, muss vorläufig daher von vornherein als aussichtslos erscheinen. o. c. str. 313.

Nicht viel klarer liegen die Dinge hinsichtlich der sog. Hörsphäre des Menschen. Auch hier stehen sich diametral entgegengesetzte Ansichten gegenüber. o. c. str. 313.

Ako dakle ispredimo ovo što sam sada citirao sa prikazom lokalizacije od g. dra Z-a, i ako njegovom prikazu dodamo još slike od dra Zarnika, onda će nam razlika biti potpuno jasna. Dok naime u prikazu g. dra Z-a, čitatelj uopće ne zna ni za kakvu problematičnost, dotle mu samo ovo nekoliko citata iz Brodmanna pokazuje svu problematičnost lokalizacije.

Što se pak tiče afazija piše g. dr. Z. str. 156. i 157.: »Tako na pr. povreda jednog kortikalnog polja u stražnjem dijelu velikoga mozga prouzrokuje t. zv. duševnu (a ne organsku) sljepoću, kod koje bolesnik ne shvaća ono što gleda. Kod duševne gluhoće — ozljedom slušnog centra — ne razumije tuđeg izgovaranja... takova se povreda zove senzorna afazija. — Za razliku od motorne, kod koje bolesnik gubi govornu sposobnost...«

Iz ovoga vidimo, da dr. Z. veže afazije na povredu jednog kortikalnog polja. O toj stvari naprotiv kaže Brodmann: »Bezüglich der Aphasien wird man aber ohne weiteres schon aus den oben angeführten psychophysiologischen Überlegungen zweierlei folgern müssen; erstens, dass eine Aphasie, gleichviel ob es sich um eine motorische oder sensorische Unterart handelt, niemals an ein einzelnes Strukturzentrum, also etwa an ein einziges unserer cytoarchitektonischen Felder gebunden sein kann,

sondern dass sie stets einen Komplex solcher Felder umfasst, also eine grössere Region, und zweitens, dass den »Aphasiezentren« eine weit grössere Ausdehnung zukommt.« o. c. str. 316.

Dakle, kako vidimo dosta velika razlika od onoga, što piše g. dr. Z.

Što se pak tiče lokalizacije govora u vezi sa slikom br. 13 (»Duševni Život« str. 157.), na kojoj su označeni senz. i mot. centri govora u vezi sa pojmovnim centrom, u kojem je sjedište misaonih procesa, koji odande utječu na govor, dovoljno je da iz Brodmanna navedeni ovo: »Innerhalb welcher histologischen Regionen aber im speziellen und mit welcher Ausdehnung der Grenzen im einzelnen derartige komplexe Funktionsgebiete, wie man sie für das Zustandekommen der menschlichen Sprache voraussetzen muss, zu lokalisieren sind, wird erst die Zukunft entscheiden können.« o. c. str. 317.

Kako pak različnu važnost za duševni život podaje pojedinim sferama u mozgu Flechsig, koga sam u svojoj kritici spomenuo, razabraćemo iz ovih njegovih riječi: »Diese ausgeprägte Centralisation des Seelenorgans wird ohne Weiteres verständlich, wenn man die functionellen Leistungen der Körperfühlsphäre näher ins Auge fasst. Sie ist die unentbehrliche Voraussetzung für die Bildung der Ich-Vorstellung, welche sich ja in erster Linie auf den Eindrücken der hinteren Wurzeln aufbaut. Damit ist die Körperfühlsphäre auch die einzige für die geistige Entwicklung absolut unentbehrliche Sinnessphäre. Ohne sie ist die Herausbildung einer geistigen Persönlichkeit undenkbar, während die Sehsphäre, die Hörsphäre und die Riechsphäre nicht nur jede für sich sondern allesamt (wenigstens functionell) ausfallen können, ohne dass die Erreichung selbst einer relativ guten geistigen Leistungsfähigkeit hierdurch ausgeschlossen wird... (Dr. Paul Flechsig: »Die Localisation der geistigen Vorgänge, 1896. str. 67. i 68.).

Dakle: Flechsig kaže, da je osjetilna sfera tijela, za duševni razvitak, jedina apsolutno nužna osjetilna sfera. Ostale međutim sfere (vidna, slušna i t. d.) mogu barem funkcionalno otpasti, a ipak će ostati pače relativno dobra duševna sposobnost djelovanja.

Što se pak tiče relativnosti lokalizacije funkcija, neka mi bude dopušteno uz već prije navedeni Wundtov citat (preko kojega g. dr. Z. prelazi opaskom, da se nalazi i u Donatu ispod teksta) navesti sada jedan drugi, u kojem kaže Wundt ovo: »Dabei ist freilich bei diesem zentralsten Organ des Körpers die Funktionseinteilung immer nur eine relative: schon jedes einzelne psychische Gebilde setzt das Zusammenwirken Zahlreicher Elemente und vieler Zentralgebiete voraus. Wenn die Wegnahme gewisser Teile der Hirnrinde bestimmte Störungen der willkürlichen Bewegung und der Empfindung hervorbringt oder auch die Bildung gewisser Klassen von Vorstellungen aufhebt, so darf man also daraus schliessen, dass jene Gebiete Mittelglieder enthalten, die in der

Kette der den betreffenden psychischen Vorgängen parallel gehenden physischen Prozesse unentbehrlich sind. Aber die häufig auf diese Erscheinungen gestützte Annahme, es gebe im Gehirn ein streng abgegrenztes Organ des Sprachvermögens, des Schreibvermögens, oder gar, die Gesichts-, die Klang-, die Wortvorstellungen usw. seien in besonderen Zellen der Hirnrinde abgelagert, diese Annahme setzen nicht nur überaus rohe physiologische Vorstellungen voraus, sondern sie sind auch mit der psychologischen Analyse der Funktionen unverträglich. Psychologisch betrachtet sind sie lediglich moderne Erneuerungen der unglücklichsten Form der Vermögenstheorie, der Phrenologie. (W. Wundt: »Grundriss der Psychologie« 1922. str. 247 i 248.)

Iz čitavoga dakle dojakošnjega razlaganja vidimo, iako je danas teorija lokaliziranih funkcija u principu prihvaćena, da ipak u pojedinostima postoji najveća raznolikost i problematičnost. Ova strana teorije lokalizacije ne vidi se niti iz samoga prikaza g. dra Z-a, a niti je tu problematičnost moderne teorije lokalizacije dr. Z. izrično u svojoj knjizi istaknuo. Da je g. dr. Z. tu stranu teorije lokalizacije prikazao, držim da ne bi bilo ništa na štetu instruktivnosti, a i moja primjedba u kritici sigurno bi bila izostala.

U vezi sa prikazom dra Z-a. o postanku osjeta, o sjedištu osjeta, te u vezi sa prikazom pojedinih vrsta osjeta, stavio sam u svojoj kritici neke primjedbe iz kojih slijedi, da u svim navedenim pitanjima ima još dosta nejasnoće i nesigurnosti, što se iz knjige dra Z-a ne vidi.

Tako sam se najprije osvrnuo na ono mjesto, gdje g. dr. Z. kaže: »Podraživanjem »uzbudi« se vidni, slušni ili koji drugi živac, t. j. u živcu nastaje kemička promjena, koja se poput vala širi po njemu, a to »uzbudenje« i jest upravo proces, bez kojega ne bi mogao nastati doživljaj izvanjskoga opažanja« str. 152.

Tu se dakle kaže, da je za doživljaj izvanjskog opažanja potrebno »uzbudenje«, i da se to »uzbudenje« sastoji u kemičkoj promjeni, koja nastaje u živcu.

Ja sam ovdje primjetio, da ovo mišljenje mnogi zastupaju, iako nam nije još sigurno poznato, kakvi su ti kemički procesi.

Što se tiče našeg znanja o procesima, koji se zbivaju u osjetilnim elementima i živčanim stanicama, kaže Wundt: »Unsere Kenntnis der Prozesse in den Sinnes elementen und Nervenzellen, ja zum Teil, sogar die anatomische Kenntnis dieser Elemente ist noch viel zu unvollkommen, um darauf Schlüsse gründe zu können« (Wundt. Grundr. der Psychologie, str. 55.). Tu je dakle jasno rečeno, da je naše znanje o procesima, koji se u živcima zbivaju još jako nesavršeno. Taj momenat nije g. dr. Z. nigdje u svom prikazu istaknuo, pak bi čitatelj mogao misliti, da su nam procesi, koji su u vezi sa postankom osjeta posve poznati.

Nadalje, kad dr. Z. na str. 174. govori o postanku vidnog osjeta, onda jasno kaže, da svjetlost izaziva u štapićima i čunjićima mrežnice kemijski proces, koji djeluje kao podražaj na živčana vlakanca osjetilnih stanica. Wundt je međutim u tom suzdržljiviji, te kaže: »...dass die Reizung höchstwahrscheinlich ein chemischer Prozess ist.« o. c. str. 83. A kad g. dr. Z. na str. 177. i 178. govori o slušnom osjetu, onda samo kaže, da zvučni valovi prođu do pužnice i ovdje podraže slušni živac, koji prenosi uzbuđenje u slušni centar mozga. Tu on doduše ništa ne kaže, da u slušnom živcu nastane kemički proces, ali je zato već na str. 152. rekao, da podraživanjem i u slušnom živcu nastane kemijska promjena. (Isp. gore cit. tekst sa str. 152.) Prema tome bi iz ovoga izgledalo da je i kod vida i kod sluha kemijsko podraživanje. Međutim uistinu nije tako.

Moramo naine dobro razlikovati osjetila, kod kojih je podraživanje kemijsko, od onih, kod kojih je podraživanje samo mehaničko. O toj razlici govori Wundt u svom prije spomenutom djelu na str. 50. On veli: »Hiernach lassen sich diese drei (t. j. der Geruchs-, der Geschmacks-, und der Gesichtssinn) als die chemischen Sinne dem Druck- und dem Gehörsinn als den mechanischen Sinnen gegenüberstellen. (o. c. str. 50.). Kod njušnih i okusnih osjeta, kaže dr. Z. na str. 182. da je podraživanje kemijsko, a kod dodirnih, da je mehaničko, i u tom se slaže sa W. dok se u pogledu sluha razilazi.

Na str. 183. kaže dr. Z.: »U koži nalaze se i t. z. temperaturni organi i to napose za osjete topline i studeni.« O toj stvari kaže Wundt na str. 47. cit. djela: *Spezielle Aufnahmeapparate für Wärme-, Kälte- und Schmerzreize sind endlich überhaupt noch nicht aufgefunden worden*« (o. c. s. 47.).

G. dr. Z. donosi doduše na str. 184. u svojoj knjizi, skematički prosek kože sa kožnim osjetilima (Sl. br. 22. od g. prof. Zarnika iz god. 1928.) I na slici su i označena osjetila za studeni i za toplinu. Kao osjetila za toplinu označena su Vater-Pacinijeva tjelešca i Ruffinijeva tjelešca. Što se međutim tiče Vater-Pacinijevih tjelešaca navodi se već u samom tekstu ispod slike, da spomenuta tjelešca, prema istraživanjima posljednjih godina, služe i osjetu bubrenja kožnog tkiva, a možda i samo tome osjetu.

Iz toga dakle slijedi prvo, da Vater-Pacinijeva tjelešca, prema najnovijim istraživanjima nisu uopće osjetila, koja bi služila samo za osjet topline, jer služe i za osjet bubrenja kožnog tkiva, i drugo, da možda uopće niti ne služe za osjet topline.

Iz ovoga dakle vidimo, da je Wundtov oprezan način izražavanja u tim stvarima opravdan.

Što se pak tiče podraživanja kod osjeta topline i studeni veli g. dr. Z. na str. 183.: »Podraživanje nije mehaničko, kao kod

dodirnih osjeta, nego je kemički proces u živčanim okrajcima, i to napose u t. zv. točkama toplote i studeni ili hladnoće».

Wundt naprotiv kaže ovako: »In welche dieser Klassen (t. j. da li među osjetila sa kemijskim podraživanjem, ili sa mehaničkim) die Kälte- und die Wärme empfindungen zu stellen seien, lässt sich noch nicht mit Sicherheit bestimmen« (o. c. str. 50.).

Kako vidimo W. se i u ovoj točki razilazi od mišljenja g. dra Z-a, jer kaže, da još nismo sigurni da li je kod osjeta topline podraživanje mehaničko ili je kemički proces, dok je to prema tvrdnji g. dra Z-a kemički proces.

Sve ovdje navedene razlike i protivnosti, iz kojih se vidi, kako u pogledu postanka i naravi pojedinih osjeta ima još dosta nejasnoće i nesigurnosti, upućuju, da bi za točniju informiranost čitatelja bilo dobro, da je to došlo do izražaja i u knjizi g. dra Z-a, da ne dode čitatelj na misao, da postoji sigurnost tamo, gdje je uistinu još nema.

Zbog toga sam u svojoj kritici spomenuo, kako bi bilo dobro, da je g. dr. Z. kao skolastik iznio neka skolastička mišljenja u toj stvari. Dakako, da sva ta razna mišljenja nije potrebno na daleko i široko razlagati, niti sam ja to prije ustvrdio. Ali da je makar u najkraćim crtama prikazana problematika u toj stvari, držim da bi čitatelji imali jasniji uvid u cijelu stvar nego ovako, kad o svemu tome nema ni riječi, nego im je prikazano kao sigurno, što je još najvećim dijelom samo problematično.

Iz rečenoga se ujedno vidi, da se izvor i razlog mojih primjedaba navedenih u kritici ima tražiti ne u Donatu i Gaetaniu, nego baš u samoj knjizi g. dra Z-a.

U svojoj kritici osvrnuo sam se i na filozofijsku psihologiju, koju je dr. Z. umetnuo u svoju knjigu kao treći ostsjek. Ja sam tamo istaknuo, da bi g. dr. Z. možda olakšao čitaocu razumijevanje ovoga ostsjeka, da je prije prelaza na razlaganje i dokazivanje pojedinih problema o jastvu, dao jedan sumarni pregled svih tih pitanja, i u njemu istaknuo svoje stanovište, koje bi onda opširnije tumačio i dokazivao. Ujedno sam rekao, da bi raspravljanje o supstancijalnoj uniji duše i tijela bilo shvatljivije, da je već prije navedeno, da je duša supstancijalna forma. Isto tako sam napomenuo, da radi skučenosti prostora nije ni u najkraćim crtama mogla biti prikazana hileformistička teorija, što bi olakšalo razumijevanje raspravljanja o svezi duše s tijelom. Glede jednostavnosti duše, iz koje slijedi njezina neraspadljivost, rekao sam da bi bilo dobro, da je istaknuta i bitna jednostavnost duše, a ne samo to, da duša nema kvantitativnih dijelova.

Na ovo odgovara g. dr. Z. u B. S. str. 496., da ja ističem prema Gaetaniu dvostruko značenje jastva. Ali od pojma o jastvu do pojam o razumnoj duši, veli, zapravo je tako dalek put, kao od empirijske psihologije do filozofijske.

O supstancijalnoj formi duše veli da nije u njegovoj knjizi govora, jer se za to iziskuje oduže i oteško raspravljanje. Osim toga kaže dr. Z., da za opću naobrazbu čitalaca ne bi bilo dobro iznositi detaljna pitanja o nepotpunosti dušine supstancije i t. d. Za pitanje neraspodljivosti i besmrtnosti duše da služi nauka empirijske psihologije o naravi svijesti, na kojoj da se osniva nauka o duševnoj supstancijalnosti i spiritualnosti. Premise za besmrtnost zapravo da su dakle već u empirijskoj psihologiji. Primjedbe o vezi duše s tijelom da nipošto ne odgovaraju knjizi, koja je namijenjena općoj naobrazbi.

Da se ipak uvidi opravdanost, ili neopravdanost mojih prije navedenih primjedaba, držim da će biti najbolje, ako malo poblize razmotrimo pojedina pitanja, o kojima raspravlja g. dr. Z. u filozofijskoj psihologiji.

Kao prvo pitanje, koje nam se nameće odmah čim počnemo čitati ovaj 3. ostsjek jest, što misli g. dr. Z. pod izrazom »jastvo«. A nameće se ovo pitanje radi načina kojim g. dr. Z. piše o jastvu. Tako na pr. na str. 139. čitamo: »Mi obično uzimamo — bez proučavanja i dokazivanja — da je čovjek ili svaki pojedini »ja« zaista nosilac (subjekat) doživljaja, i da je on njihov uzrok, t. j. da ih on proizvodi. Ali treba tek ispitati ili istražiti, u kome su odnosu doživljaji s jastvom, na koji način egzistira jastvo i kakove je naravi?«

Budući da sa rješavanjem ove zagonetke, kako kaže g. dr. Z. na str. 140. započima filozofijska psihologija, to se pita u vezi s onim, što je rečeno na str. 139. da li dr. Z. izraz »ja« (jastvo) i u filozofijskoj psihologiji uzima u značenju »čovjek«, ili pak ima »jastvo« ovdje neko drugo značenje.

Rješavajući u fil. psihologiji pitanje načina eksistencije jastva s obzirom na doživljaje dolazi g. dr. Z., iza kako je dokazao, da je jastvo supstancijalni subjekat, konačno do ove definicije jastva: »Ovo biće, koje je samo sobom trajno istovetno, to je supstancijalni nosilac i imanentni uzročnik onih doživljaja, o kojima je svijesno, t. j. za koje zna kao »individualni« subjekat — zovemo naše »ja« (jastvo, sopstvo) str. 222.

Ovdje bi htio samo usput spomenuti, kako dr. Z. u ovom svom dokazivanju navodi na str. 217. kako Külpe opisuje narav mišljenja i jastva na str. 311, 314 i 327 u Vorlesungen über Psychologie. G. dr. Z. donosi uistinu samo dva citata na str. 217. i 218. Prvi sa str. 311. i 312., a drugi sa str. 314. iz Külpea. Sa strane 327. ne citira ništa, što je i razumljivo, ier tamo Külpe govori o posve drugoj stvari. Biće dakle, da je g. dr. Z. str. 327. ovdje pomutnjom naveo.

Protumačivši što je jastvo, i kako eksistira, prelazi dr. Z. na ispitivanje naravi »jastva«. Iza kako je dokazao neodrživost materijalizma veli: »...potrebno je da priznamo bitnu razliku između tijela i jastva ili duše kao jedin-

stvenog principa duševnih događaja. Duša je bitno različna od tijela po tom, što ona nije protežna, i stoga nije prostorno djeljiva, nego jednostavna. Jastvena »duševnost« znači dakle neistovetnost s materijom (ili »nematerijalnost« u širem smislu). str. 225 . . . »Jastvena »duhovnost« znači dakle nezavisnost od materije (ili »nematerijalnost« u užem smislu) str. 226.

Budući da dr. Z. odmah, iza kako je dokazao, da je jastvo supstancijalni ili samostojni subjekat, prelazi na istraživanje naravi toga jastva, i odkazuje, da je to jastvo spiritualne ili duhovne naravi, pače izričito upotrebljava riječ »duša« za »jastvo«, onda je jasno, da dr. Z. pod izrazom »jastvo« misli ovdje doista dušu, a ne naprosto čovjeka. Kako pak spiritualnost duše slijedi u prvom redu iz njezinog razumnog i vojnog djelovanja, onda je jasno, da ovdje može biti govor samo o r a z u m n o j d u š i.

Ali, dok g. dr. Z. na str. 225 upotrebljava riječ »duša« za »jastvo«, postavlja on na str. 230. ovo pitanje: »U kojoj je vezi duša i tijelo sa j a s t v o m?« Pa odgovara: »Jastvo je dakle supstancijalni subjekat duševnog i tjelesnog doživljavanja . . . »jastvo obuhvata tijelo i dušu.« str. 231. Kako iz ovoga vidimo, ima »jastvo« ovdje posve drugo značenje, nego na str. 225. i 226. Jastvo ovdje znači čovjeka.

Iz rečenoga dakle razabiremo, kako sam g. dr. Z. upotrebljava u fil. psih. riječ »jastvo« u dvostrukom značenju, t. j. čas za čovjeka, čas za dušu. Prema tome se i moja primjedba u kritici o dvostrukom značenju riječi »jastvo« bazira na pisanju samoga g. dra Z-a, a ne na Gaetaniu. Ujedno se iz ovoga moga razlaganja vidi, kako bi bilo dobro, da je g. dr. Z. na ovu svoju dvostruku upotrebu riječi »jastvo« odmah na početku upozorio, jer bi time olakšao razumijevanje svoga raspravljajanja o jastvu.

Na str. 229. postavlja g. dr. Z. pitanje: »Kako moramo zamišljati svezu duše i tijela, da uzmogremo razumjeti njihovu kauzalnu međusobnost?« Kao odgovor iznosi Platonov i Aristotelov nazor o tome pitanju. Zadržaću se kod Aristotelovog mišljenja, jer dr. Z. u svom odgovoru kaže, da o supstancijalnoj formi duše nije u knjizi govora. Da vidimo je li tako.

Na str. 230. kaže dr. Z.: »Budući da se duša nalazi kao životni princip u živom organizmu, tako da bi ovaj organizam izgubio svoju organsku formu bez duše, t. j. više ne bi bio pravi organizam, nego naprosto materija, zato je Aristotel smatrao dušu kao formu organskoga tijela, t. j. kao onaj (formalni) princip, koji određuje materiju za život . . . Ali nije duša samo po tome forma, što čovječje tijelo određuje time, da je ono upravo čovječje tijelo, nego je i po tome forma, što je ona sama po sebi i po svojoj biti određena«.

O tome, što g. dr. Z. ovdje iznosi, raspravlja Aristotel poglavito u drugoj knjizi svoga djela „Περὶ ψυχῆς“ u glavi prvoj i drugoj. Sv. Toma pak tumači to u djelu »In Aristotelis librum de

anima commentarium« str. 78—98. Osim toga raspravlja sv. Toma o istom pitanju i u C. Gent. L. II. c. 70. i 71.

Iz pisanja samoga Aristotela, koji je svoju hilemorfističku teoriju primjenio i u svojoj psihologiji, kao i prema tumačenju sv. Tome, vidi se, da se pod riječju *είδος, ἐντελέχεια*, koje riječi upotrebljava Aristotel ovdje za dušu, imade razumjeti supstancijalna forma.

Prema tome, kad g. dr. Z. kaže, da je duša formalni i svršni princip tijela, onda on iako ne riječima, ali zato u stvari govori o duši, kao supstancijalnoj formi čovjeka.

Dakako, da g. dr. Z. u svojoj fil. psihologiji ne govori o svemu onome, što Aristotel iznosi i tumači u prije navedenim glavama, kao ni o tome, što govori sv. Toma, ali zato nije niti ovo mjesto u njegovoj knjizi dovoljno jasno onima, koji već otprije ne poznaju Aristotelovu nauku o duši.

Rado priznajem međutim g. dru Z-u, da se za raspravljanje o supstancijalnoj formi duše iziskuje oduže i oteško raspravljanje.

Na ostale moje primjedbe, ukoliko se odnose na nauku o supstancijalnoj formi, i tumačenje sveze duše s tijelom, odgovara dr. Z., kako sam već prije naveo, da za opću naobrazbu čitatelja ne bi bilo dobro iznositi detaljna pitanja o navedenim stvarima.

S ovim odgovorom i mišljenjem g. dra Z-a ne mogu se nikako složiti, i to zato, što držim, da ne može biti na štetu opće naobrazbe čitalaca, a niti se protivi knjizi, koja je namijenjena općoj naobrazbi, kad bi se navedena pitanja barem nešto svestranije i potpunije obradila, nego što ih je sada obradio g. dr. Z. Svestranost i potpunost tumačenja i prikazivanja u ovakvim pitanjima može biti samo na korist, a nikako na štetu opće naobrazbe.

Što se tiče raspravljanja o besmrtnosti duše rekao sam u svojoj kritici ovo: »Mislim da bi bilo bolje, da je o besmrtnosti duše raspravljeno odmah iza kako je dokazana supstancijalnost i spiritualnost duše, jer su to baš one dvije premise, kako i sam autor veli, na kojima bazira naravna neraspadljivost duše.«

Nešto prije toga pak spomenuo sam, da bi bilo potrebno, da je g. dr. Z. istaknuo i bitnu jednostavnost duše, a ne samo koliko duša nema protežnih dijelova, jer je upravo bitna jednostavnost važna za besmrtnost.

U svom odgovoru na ovu moju primjedbu, kojega sam već prije naveo, upućuje g. dr. Z. opet na Gaetania. Budući da se moje riječi, kako to svatko može vidjeti, odnose na knjigu g. dra Z-a i na njegovo dokazivanje besmrtnosti duše, a ne na Gaetania, to puštam primjedbu o G. po strani.

Koliko pak g. dr. Z. kaže, da za rješavanje pitanja neraspadljivosti i besmrtnosti duše služi nauka empirijske psihologije o naravi svijesti, i da su premise za besmrtnost zapravo u empirijskoj psihologiji, onda je to ispravno u tom smislu, što nam empirijska

psihologija pruža gradu na osnovu koje onda filozofiranjem upoznajemo narav duše, t. j. njezinu supstancijalnost, spiritualnost, bitnu jednostavnost, neraspadljivost i t. d. Iako su dakle premise za besmrtnost zapravo u empirijskoj psihologiji, što uostalom ja nisam ni poricao, ipak se to pitanje rješava u filozofijskoj psihologiji, a ne u empirijskoj.

Da je toga mišljenja inače i sam g. dr. Z. vidi se iz onoga što piše na str. 140., 216., 213., 214. i 222. svoje knjige, a i po tome što o svim navedenim pitanjima raspravlja u onom dijelu knjige, koji nosi naslov: »Nauka o duši ili filozofijska psihologija«.

A sada bi htio da se još malo osvrnem na ono što piše g. dr. Z. o neraspadljivosti duše na str. 234.

On navodi ondje dva razloga, zbog kojih duša ne mora prestati živjeti, kad prestane živjeti organizam. To su njezina spiritualnost i jednostavnost. Budući da je duša spiritualna to »nema izvan sebe u tijelu razlog životnog svoga prestanka. A nema ga ni u sebi samoj, jer je jednostavna, t. j. time, što nema sastavnih dijelova, duša nije raspadljiva — kao tijelo — te može i u tom pogledu da iza smrti tijela nastavi živjeti«.

Kada g. dr. Z govori o sastavljenosti tijela, onda on kao da ima pred očima samo sastavljenost od protežnih dijelova, i zato kad govori o raspadanju tijela, onda misli na raspadanje na protežne dijelove. Međutim kod raspadanja čovječjeg tijela nije važna toliko činjenica, da se mrtvo tijelo raspada na protežne dijelove, već je glavno to, da je smrću uopće prestalo čovječje tijelo kao takovo da bivstvuje, a nastala je vrsno druga supstancija. Zato se poslije smrti ne može više govoriti o čovječjem tijelu u pravom smislu. (Isp. S. Toma, de an. L. II. l. I. br. 220). Prema tome je i suvišno svako raspravljanje o daljnjoj sudbini toga nazovi čovječjega tijela. Tjelesni sastavni dio čovjeka prestao je postojati časom smrti, jer se bitno promjenio.

Zato, kad se govori o neraspadljivosti i o daljnjoj eksistenciji duše poslije smrti čovjeka, onda se mora imati pred očima njezina bitna nepromjenljivost i neraspadljivost, a ne toliko neraspadljivost u protežne sastavne dijelove.

Da duša nema protežnih sastavnih dijelova dokazao je iz samosvijesti g. dr. Z. na str. 234. Ali sad je trebalo poći dalje i dokazati, da je duša i u svojoj biti nesastavljena, t. j. da nema materije ili potencijalnoga principa kao dio svoje biti. Njezina je bit dakle jednostavna. Iz ove bitne jednostavnosti onda slijedi, da se duša, koja je supstancijalna forma, ne može bitno promijeniti, kao što se to događa s tijelom, kad se rastavi od duše.

Prema tome možemo reći: budući da je duša spiritualna supstancijalna forma, to je ona supsistentna, te može postojati i bez tijela, a jer je uz to još i u biti jednostavna, to je bitno nepromjenljiva. Drugim riječima, u duši, nakon smrti čovjeka, nema razloga za promjenu ni u pogledu njezine eksistencije, ni u pogledu biti.

Ovo se pak ne može reći za čovječje tijelo, i zato se niti ne može u tom smislu praviti poredba između tijela i duše; raspadanja tijela poslije smrti i eventualnog raspadanja duše, poslije rastave od tijela.

Ova bitna jednostavnost duše, na kojoj bazira njezina nepromjenljivost i neraspadljivost, nije istaknuta u tumačenju g. dra. Z-a, i zato sam to ja u svojoj kritici bio i spomenuo. Prema tome ima moja primjedba svoj razlog samo u knjizi g. dra. Z-a.

Što se pak tiče primjedbe g. dra. Z-a u vezi sa mojim ispravkom riječi »behavior« u behaviour, moram kazati, da se tu radi samo o pravopisnoj razlici, ukoliko je prvi puta ova riječ pisana američkim pravopisom, a drugi put pravim engleskim. Stvarno pak je to jedna te ista riječ, sa jednim te istim značenjem. I zato nije nikakva stvarna pogreška niti nepoznavanje stvari, ako se kaže, da »behaviorizam« dolazi od riječi behaviour. To i čini na pr. H. Schmidt u svom Philosophisches Wörterbuch, 1930. str. 48. i W. Hehlmann u svojem Pädagogisches Wörterbuch, 1931. str. 18. izvodeći naziv »behaviorizam« iz engleski pisane riječi »behavior«, a ne američki »behavior«, iako dobro znadu, da behaviorizam potiče iz Amerike.

Toliko sam eto smatrao nužnim, da kažem za razjašnjenje nekih pitanja, koja su nastala u vezi sa odgovorom g. dra. Z-a na moju kritiku.

